

OD ALATIVNOGA DO PRAGMATIČKOGA DATIVA

Ismail Palić

DATIV U BOSANSKOME JEZIKU

(Naučna biblioteka "Slovo", Sarajevo, 2010.)

Knjiga Ismaila Palića, izvanrednoga profesora na Filozofskom fakultetu u Sarajevu i, uz Dževada Jahića i Senahida Halilovića, suautora *Gramatike bosansko-ga jezika* (Zenica, 2000), pod naslovom *Dativ u bosanskome jeziku* obaseže preko 360 stranica. Osim uvodnih (*Uvod, Pristup*) te zaključnih poglavlja (*Zaključak, Sažetak, Izvori i Literatura, Slovo o autoru*) podijeljena je u poglavlja *Dosadašnji opisi dativa, Semantička uloga dativa, Besprijedložni dativ, Konstituentki dativ, Nekonstituentki dativ i Prijedložni dativ*) te na velik broj potpoglavlja različita ranga.

U *Uvodu* Palić ističe kako namjerava ponuditi semantički i sintaktički opis dativa. Semantičkim opisom želi odgovoriti na pitanja koje je jezgreno značenje toga padeža i je li to značenje podložno tipologizaciji, a sintaktičkim opisom želi odgovoriti ponajprije na pitanje kako je semantika dativa gramatikalizirana. Ističe također da će razdvojeno opisati besprijedložni i prijedložni dativ unatoč tomu što neki općeniti zaključci vrijede podjednako i za besprijedložni i za prijedložni dativ.

U poglavlju *Semantička uloga dativa* Palić najprije nastoji odrediti jezgreno značenje dativa. Prema tom određenju dativom se označuje **osoba meta**, tj. osoba koja je pogođena nekom akcijom, procesom ili stanjem što se odvijaju u njezinoj osobnoj sferi, s tim da se učinak te pogođenosti sa stajališta osobe mete

može tumačiti bilo kao povoljnost bilo kao nepovoljnost u odnosu na tu osobu. Osoba meta biva u pravilu neposredno, izravno pogođena glagolskom radnjom, pa je to zapravo glavni razlog što dativ u suvremenom jeziku sve više postaje besprijedložni padež. Autor napokon tvrdi da se dativ u cjelini može opisati u okvirima semantičke uloge osobe mete.

U poglavlju *Besprijedložni dativ* najprije se razlikuju dvije vrste dativa, i to konstituentki i nekonstituentki. Prvi pripada gramatičkom ustrojstvu rečenice i uklapa se u mrežu odnosa unutarrečenične zavisnosti, a nekonstituentki dativ ne pripada temeljnom rečeničnom ustrojstvu, nego se kao samostalna jedinica dodaje rečenici u cjelini. Prvi je dakle unutarrečenični, a drugi prirečenični.

Prvi tip konstituentkog dativa koji se razmatra jest **dativ primaoca**. On se javlja u ditranzitivnim konstrukcijama u kojima dolaze tzv. glagoli transfera, tj. glagoli davanja, a to su oni glagoli koji označuju prijenos kakva predmeta što se nalazi izvan osobne sfere u područje osobne sfere primatelja (adresata, recipijenta). U prototipskim konstrukcijama toga tipa javlja se glagol *dati* (npr. *Dao mi je knjigu*), ali se mogu javiti i glagoli *predati, dodati, izdati, pružiti, dostaviti, uručiti, dijeliti, slati, vratiti* itd.

Konstrukcijama s dativom primaoca slične su i konstrukcije s **dativom kori-**

snika. Riječ je o konstrukcijama svojevrsnoga kvazitransfera u kojima je naglasak na samoj akciji koju pokreće nominativni referent, npr. *Napravio je **djeci** kuću.* U takvim konstrukcijama dativni referent nije primalac kakva objekta (predmeta), nego je korisnik učinka akcije koju izvodi nominativni referent. Pritom nominativni referent može kakav objekt dovoditi do postojanja, kao u navedenom primjeru, ili može promijeniti stanje već postojećem objektu, npr. *Narezao je **djeci** kruha.*

Za razliku od razmatranih konstrukcija u kojima je objekt radnje smješten izvan sfere dativnoga referenta, ima i dativnih konstrukcija, i to izrazito frekventnih, u kojima se objekt već nalazi u njegovoj osobnoj sferi. Takve su prije svega konstrukcije s **dativom pogođenog posjednika**, npr. *Majka je **djetetu** odrezala nokte.* Takve se konstrukcije katkada u literaturi smatraju sintaktički dvofunkcionalnima, što znači da bi dativni supstantiv na neki način istodobno bio i dopuna predikatnom glagolu i odredba (determinator) akuzativnom objektu. Takva mišljenja Palić ne smatra utemeljenima ni načelno ni u ovom posebnom slučaju. Načelno zato što ne smatra prihvatljivim da se u sintaksi bilo koja jedinica smatra dvostruko zavisnom, a u ovom konkretnom slučaju zato što se samo vezivanjem za upravni glagol može pravilno protumačiti spomenuta značenjska dvosmjernost u takvim konstrukcijama. Naime “ako bi se dativni supstantiv vezao za akuzativni objekt, dokinula bi se ne samo sintaksička nego i semantička veza između glagolske radnje i dativnog referenta” (str. 104). Osim toga odnos između akuzativnog i dativnog referenta postoji odranije, on se ne uspostavlja radnjom, pa je od nje neza-

visan. Da nije radnje, za izražavanje posvojnoga odnosa toga tipa ne bi se ni upotrijebio dativ, nego posesiv adjektivnoga tipa (npr. *Mama je odrezala **djetetove** nokte*), što znači da pojavu dativa zahtijeva upravo pojavljivanje glagola sa značenjem radnje. Drugim riječima, Palić tvrdi da se u slučaju pogođenog posjednika uopće ne radi o adnominalnom dativu te da takav dativ nije zamjenjiv ni posvojnim pridjevom, ni posvojnomo zamjenicom, ni posvojnomo genitivom (npr. *Mama je odrezala nokte **djeteta***). Štoviše, takva zamjena katkada čak ni formalno nije moguća, primjerice u slučajevima u kojima je riječ o predmetu koji se nekomu stavlja na raspolaganje, što znači da taj netko nije stalni posjednik predmeta, npr. *Gdje **mi** je olovka.* Dativ se tada javlja kao jedino sredstvo izražavanja toga odnosa, te vrste “privremene posvojnosti”. Izrazito je zanimljiv i respektabilan i Palićev opis konstrukcija u kojima se javljaju dva pogođena posjednika (npr. ***Sinu** su **mi** slomili igračku*), s tim da je jedan pogođen neposredno, učinkom radnje, a drugi posredno.

U sljedećem poglavlju opisane su konstrukcije s **dativom “ophođenika”**. To su one konstrukcije u kojima se nominativni i dativni referent stavljaju u izravan suodnos, obično dinamičkoga tipa. Nominativni referent označuje pokretača akcije, a dativni je referent pasivan, ali se ipak konceptualizira kao osoba pogođena tom akcijom. Konstrukcije toga tipa dijele se u dvije skupine s obzirom na to označuju li odnos neravnopravnosti ili odnos ravnopravnosti. Konstrukcije kojima se obilježava odnos neravnopravnosti dijele se dalje na tri osnovna podtipa. Može naime biti riječi o odnosu nadređivanja ili dominacije (npr. *Nitko **mi** ne zapovijeda*), o od-

nosu podređivanja (npr. *Ova budala **mu** se ulizuje*) i o odnosu podvrgavanja (npr. *Pokorio se **dušmaninu***).

U nastavku se opisuju konstrukcije s **dativom iskusioca**. Iskusiocem se smatra dativni referent u čijoj se osobnoj sferi odvijaju neki procesi ili je riječ o tome da osoba meta zapada u neka stanja nad kojima dativni referent nema nikakvu kontrolu. Dativni referent trpi posljedice tih procesa, koji su nezavisni od njegove volje. S obzirom na narav spomenutih procesa ili stanja takve se konstrukcije dijele na konstrukcije nekontroliranih psihofizičkih procesa i stanja (npr. *Dojadila **joj** je samoća*), konstrukcije nekontroliranih događaja (npr. *To bi se moglo i **tebi** dogoditi*) i konstrukcije nekontrolirane obaveznosti (npr. *Svima **nam** je mrijeti*).

Posebno je poglavlje posvećeno konstrukcijama s **alativnim dativom**, a to su one, nekad primarne funkcije dativa, u kojima dativ dolazi uz glagole kretanja ili upravljenosti (npr. *Prišao je **stolu***). I takve se konstrukcije dalje diferenciraju pa se dijele na konstrukcije s glagolima kretanja (kao u navedenom primjeru) i konstrukcije s glagolima upravljenosti, koji označuju zauzimanje kakva položaja jednoga predmeta u pravcu drugoga predmeta (npr. *Okrenuo se **zidu***).

Sve dosad spomenute konstrukcije pripadaju konstituentnom dativu. Postoje međutim i vrlo brojne konstrukcije s nekonstituentnim ili prirečeničnim (ad-sentencijalnim) dativom, tj. s dativom koji ne pripada rečeničnome ustrojstvu, nego se pojavljuje kao svojevrsni modifikator rečeničnoga sadržaja. Unutar kategorije nekonstituentnog dativa razlikuju se **ocjeniteljski dativ** i **pragmatički dativ**. U rečenicama s ocjeniteljskim dati-

vom (ili dativom ocjenitelja) dativni supstantiv označuje onoga po čijem se mišljenju ili s čijega se gledišta verificira sadržaj rečenice (npr. *To **mu** je bilo glupo*), dok je dativ u rečenicama s pragmatičnim dativom izazvan potrebom da se u govornični čin iz različitih razloga uključe sudionici toga čina (govornik i/ili sugovornik). S obzirom na to uključuje li se u govornični čin govornik ili sugovornik, takav se dativ dijeli na **pragmatički dativ govornika** (npr. *Da si ti **meni** živ i zdrav*), **pragmatički dativ sugovornika** (npr. *U velikoj sam **ti** nevolji*), a kao poseban tip ove vrste dativa, koji može uključivati bilo govornika bilo sugovornika, opisuje se dativ zakletve (npr. *Djece **mi** moje!* ili *Tako **ti** svega na svijetu!*).

U odjeljku pod naslovom *Prijedložni dativ* analiziraju se konstrukcije sa svim prijedlozima koji dolaze s dativom, a posebno konstrukcije s prijedlogom *k(a)*, čije je značenje gotovo isključivo vezano za alativni dativ (npr. *Naglo upade **k njima***), i konstrukcije s prijedlogom *prema* – za koji se pretpostavlja da se slaže (samo) s dativom – koje se javljaju bilo uz alativni dativ (npr. *Išli su **prema rampi***) bilo uz dativ “ophođenika” (npr. *Bili su ljubazni **prema nama***).

U nastavku su opisane konstrukcije u kojima se dativ javlja uz druge prijedloge, i to uz prijedloge *nasuprot* (npr. *Stajali su **nasuprot ulaznim vratima***), *nadomak* (npr. *Stigli su ih **nadomak selu***), *usprkos* (npr. *Živi se dobro **usprkos svemu***), *unatoč* (npr. *Osjećao se dobro **unatoč zlobnim komentarima***), *protiv* (npr. *Postupao je **protiv svome uvjerenju***) te uz prijedložne izraze (ili tzv. proizvedene prijedloge) *shodno*, *sukladno*, *protivno* (npr. *Postupili su **protivno njegovoj zabrani***), *obrnuto*,

zahvaljujući (npr. *Dobro je živio zahvaljujući svojoj sestri*), *blizu, bliže, u susret* (npr. *Pošli su u susret nama*) te *za inat/uz inat* (npr. *Radio je to za inat svima*).

Zaključno treba reći da je knjiga Ismaila Palića pod naslovom *Dativ u bosanskojeziku* prva cjelovita monografija o dativu u bosanskojeziku (a onda, dakako, i u hrvatskojeziku), da je pisana izvanredno pregledno i logično te da su pojedine postavke ilustrirane vrlo velikim brojem raznolikih primjera. S obzirom na to da je najveći broj dativnih značenja u izravnoj relaciji s glagolskom radnjom, posve je opravdano što se pojedine vrste i podvrste dativa tipologiziraju s obzirom na to s kakvim se glagolima i/ili skupinama glagola udružuju pojedini dativni oblici.

Kad je riječ o izvorima, mislim da je Palić dobro postupio što je za korpus izabrao raznovrsne tekstove beletrističkoga stila jer u tom stilu najviše dolazi do izražaja uporaba raznolikih tipova dativa, posebno nekonstituentkoga (koji je vrlo rijedak primjerice u znanstvenom ili u administrativnom funkcionalnom stilu).

Valja isto tako reći da Palić kroz cijelu knjigu više nego uvjerljivo brani svoju glavnu tezu prema kojoj je jezgreno (invarijantno) značenje dativa u suvremenome bosanskojeziku (a to naravno vrijedi i za hrvatski, srpski i crnogorski standardni jezik) vezano za osobnu sferu, odnosno za osobu metu te da je alativno značenje, koje je dativu nekada bilo bez sumnje primarno (prototipno), danas postalo rubno. U prilog toj njegovoj tezi ide i činjenica da su dativni prijedlozi, koji su uglavnom vezani za to, alativno značenje, u stalnom uzmaku, tj. da dativ u suvremenom jezik u sve većoj mjeri postaje antiprepozicional.

Posebnom kvalitetom knjige o kojoj je riječ smatram uspješan opis nekih suptilnih razlika između pojedinih tipova sintaktičkih konstrukcija koje su uvjetovane semantički. Ovdje posebno spominjem razlikovanje tzv. izravne i neizravne pogodnosti. Palić naime zapaža da se u nekim konstrukcijama pogodnost izražava dativom pogodnog posjednika (npr. *Trne mi glava* ili *Drhte mu ruke*), a u drugima se izražava akuzativnom konstrukcijom (npr. *Boli me glava* ili *Svrbe ga leđa*). Nije primjerice moguće **Drhte me ruke* niti je moguće **Boli mu glava*. Na prvi se pogled može učiniti da je izbor jedne ili druge konstrukcije posve slobodan. Palić međutim brani tvrdnju, po mom sudu posve uspješno, da je i taj izbor uvjetovan značenjem. Naime u prvim dvama primjerima posjednik je pogodan stanjem tjelesnog organa koje ne podrazumijeva trpljenje bilo kakvih ozbiljnih posljedica koje bi dovele do uznemiravanja cijeloga tijela ili organizma, pa je zato u takvim primjerima riječ o neizravnoj pogodnosti, koja se izražava dativom pogodnog posjednika. U drugim dvama primjerima stanje u kojem se našao kakav tjelesni organ pogađa cijelo tijelo posjednika, pa je riječ o izravnoj pogodnosti, koja se izražava akuzativom.

Zbog svega što je rečeno ovu izvrsnu knjigu kolege Ismaila Palića, dosada bez ikakve sumnje najbolju monografiju o funkcijama i značenjima dativa u standardnim jezicima nastalim na štokavskoj osnovici, pod naslovom *Dativ u bosanskojeziku*, svesrdno preporučujem svima onima koji se iz bilo kojih razloga i u bilo kojem jeziku bave sintaksom i/ili semantikom padeža.

Ivo Pranjković